

Wstęp

Monografia *Yinglish: jidyszyzmy w angielszczyźnie amerykańskiej* dotyczy zapożyczeń leksykalnych z języka jidysz funkcjonujących we współczesnej angielszczyźnie amerykańskiej. **Jidyszyzmy** określa się powszechnie trafnym mianem *Yinglish* (jid. יינגליש), co stanowi zbitkę angielskich wyrazów *Yiddish* (jidysz) i *English* (angielszczyzna) i jest zarazem określeniem na angielszczyznę zawierającą liczne jidyszyzmy, tak standardowe, oficjalne, jak i slangowe czy potoczne. Zajmują one szczególne miejsce w angielszczyźnie światowej, a zwłaszcza amerykańskiej. Choć duża ich część wiąże się z kulturą żydowską, większość została w znacznym stopniu lub całkowicie zasymilowana i stanowi ważny obszar leksyki angielskiej, ciesząc się rosnącą popularnością wśród ogółu społeczeństwa amerykańskiego. Wynika to po części ze specyficznej formy jidyszyzmów, odzwierciedlającej strukturę leksykalną języka jidysz, złożoną z łatwego w asymilacji komponentu germańskiego oraz z egzotycznych elementów hebrajskich i słowiańskich. Wynika również z ich specyficznych cech semantycznych – jidyszyzmy są bowiem określeniami niezwykle barwnymi, dosadnymi i ekspresywnymi, a przy tym pełnymi niuansów znaczeniowych i trafniej niż angielszczyzna opisują rzeczywistość. Poza tym jidyszyzmy wiele mówią o tradycjach i kulturze amerykańskich Żydów, a zarazem stały się istotnym elementem kultury popularnej w USA. To zauważalna część języka angielskiego, warta przybliżenia polskiemu czytelnikowi.

Choć niniejsza książka to przede wszystkim językoznawczy opis zgromadzonego materiału leksykalnego, należy pamiętać o **kontekście społecznym**, w którym funkcjonują jidyszyzmy. Żydzi zajmują szczególne miejsce w USA. Ta stosunkowo nieliczna w porównaniu z Afroamerykanami czy Latynosami mniejszość etniczna dokonała ogromnego skoku w emancypacji społeczno-ekonomicznej i to we względnie krótkim czasie: od wielkiej migracji z przełomu

XIX i XX wieku po współczesność. Wywiera dziś znaczący wpływ na życie społeczne, polityczne i gospodarcze Ameryki, przejawiający się w relatywnie dużej liczbie Żydów lub osób pochodzenia żydowskiego obecnych w biznesie, gospodarce, polityce, ale też muzyce, rozrywce, a przede wszystkim w kulturze popularnej. Ponadto, w wielu miejscach w USA, a szczególnie w konurbacji nowojorskiej, Żydzi stanowią spory odsetek mieszkańców. Język jidysz, którym w większości się posługiwali, przybywszy do Ameryki, wciąż pozostaje ważną częścią kultury żydowskiej i skutecznym narzędziem zachowania tożsamości etnicznej. I choć wraz z postępującą amerykanizacją mówiących jidysz jest coraz mniej, język ten przetrwał, m.in. właśnie dzięki jidyszyzmom. Weszły one do angielszczyzny i są stałym elementem językowej świadomości Amerykanów.

Układ książki jest dwuczęściowy. **Pierwsza część** zawiera obszerny językoznawczy *Wprowadzenie* do jidyszyzmów amerykańskich, które w syntetyczny i przystępny sposób omawia kluczowe zagadnienia poświęcone: historii jidyszyzmów (*Rozwój*), ich nazewnictwu (*Terminologia*), klasyfikacji (*Typologia*), rejestrom (*Stylistyka*), strukturze (*Morfologia*), znaczeniu (*Semantyka*), polom semantycznym (*Tematyka*) oraz funkcjom (*Pragmatyka*). Informacje zamieszczone we *Wprowadzeniu* są poparte licznymi przykładami jidyszyzmów (zapisanymi wersalikami) wraz z ich polskim znaczeniem (podanym w nawiasach i w cudzysłowie).

Drugą część i zarazem trzon niniejszej książki stanowi praktyczny *Leksykon* zawierający reprezentatywne jidyszyzmy amerykańskie. Liczy on prawie 1000 haseł i 4000 przykładów, stanowiąc wybór ze znacznie obszerniejszej, wcześniej stworzonej, bazy danych językowych (zob. poniżej). Każdy artykuł hasłowy *Leksykonu* zawiera informacje gramatyczne, zakresowe i stylistyczne, definicje i ekwiwalenty polskie, liczne kontekstowe przykłady użycia wraz ze źródłami, a także podstawowe informacje etymologiczne. W wypadku określeń slangowych zastosowano dwutorowy system ich tłumaczenia, konsekwentnie podając obok siebie zarówno ekwiwalenty (lub definicje) w standardowej polszczyźnie, jak i polskie ekwiwalenty slangowe, które porównywano z wieloma słownikami slangu

polskiego. Część etymologiczna zawiera określenia z języka jidysz stanowiące tzw. etymony, a więc podstawy zapożyczeń wraz z ich znaczeniem. Więcej informacji na ten temat można znaleźć w części książki poprzedzającej tekst *Leksykonu*.

Przedstawmy główne **założenia** pracy. Ma ona charakter opisowy i została napisana w duchu tradycyjnego językoznawstwa deskryptywnego oraz socjolingwistyki. Takie podejście do języka ma długą i wciąż żywą tradycję, szczególnie w USA, a czołowym przykładem jest „American Speech”, wydawany od 1925 roku kwartalnik Amerykańskiego Towarzystwa Dialektologicznego (American Dialect Society) oraz wyrosłe z tej tradycji językoznawczej liczne monografie o charakterze opisowym, choćby *Fifty Years Among New Words: A Dictionary of Neologisms* (1991) Johna Algeo, *Slang and Sociability* (1996) Connie Eble czy *Flappers 2 Rappers* (1996) Toma Dalzella. Podejście takie zakłada najpierw zgromadzenie reprezentatywnego materiału językowego w naturalnym kontekście, a następnie jego analizę opisową, prowadzącą do uogólnień teoretycznych (nie zaś odwrotnie). I tak, podstawą niniejszej monografii była pokaźna baza danych leksykalnych, zawierająca cytaty z prasy, literatury, muzyki, filmu, telewizji, internetu oraz ustnych wypowiedzi Amerykanów, zebranych w latach 2009–2012 podczas badań prowadzonych w USA, a także szerszych badań poświęconych angielszczyźnie północnoamerykańskiej prowadzonych od początku lat 90. XX wieku. Gromadzono wszelkie używane w USA jidyszyzmy, niezależnie od stopnia asymilacji w angielszczyźnie (określenia postrzegane za elementy obce oraz częściowo lub całkowicie zasymilowane), od rejestru (określenia standardowe, niestandardowe, potoczne i slangowe), od etymologii (określenia z jidysz mające źródłosłów niemiecki, hebrajski i słowiański) i od typu użytkowników (określenia o użyciu zawężonym do środowisk żydowskich i powszechne, a więc ogólnoamerykańskie); metody oraz źródła gromadzenia danych opisano poniżej. Zebrany materiał poddano następnie selekcji, której kryterium była wysoka frekwencja w bazie danych oraz sugestie rodowitych użytkowników angielszczyzny amerykańskiej, z którymi materiał konsultowano. Powstały w ten sposób reprezentatywny zbiór jidyszyzmów opisano według zasad szerzej

przedstawionych w dalszej części niniejszej książki, zatytułowanej *Leksykon*. Posłużył on do analizy opisowej, uwzględniającej podstawowe poziomy opisu leksyki – a więc terminologiczny, typologiczny, stylistyczny, morfologiczny, semantyczny, tematyczny oraz pragmatyczny – stanowiące zarazem główne części *Wprowadzenia*.

Podczas tworzenia bazy danych opierano się na dwojakiego rodzaju **źródłach**. Jidyszyzmów szukano przede wszystkim w źródłach postrzeganych jako typowo żydowskie, oglądając filmy reżyserów i scenarzystów: Woody’ego Allena, Mela Brooksa, Davida Mameta, Sidneya Lumeta i Nory Ephron; słuchając monologów scenicznych komików: Andy’ego Kaufmana, Billy’ego Crystala, Jackie’ego Maso- na, Jerry’ego Seinfelda; studiując artykuły z magazynów „Jewish Forward” (פֿאָרווער), „Jewish Journal” oraz witryn *Virtual Shtetl*, *Yiddish Voice*, *Mendele* (מענדעלע); czytając powieści pisarzy: Phil- ipa Rotha, Josepha Hellera, Paula Austera, Saula Bellowa czy Ber- narda Malamuda; jak również przebywając w środowisku żydow- skim w Nowym Jorku, Miami, Los Angeles, Las Vegas, Filadelfii czy Bostonie i rozmawiając z Amerykanami pochodzenia żydowskie- go lub też przysłuchując się ich wypowiedziom. Ponadto czerpa- no z informacji innego rodzaju. Mając na uwadze wpływ jidyszyz- mów na ogólną angielszczyznę, korzystano również ze źródeł ogólnoamerykańskich, takich jak: gazety „New York Times”, „Los Angeles Times”, „Miami Herald”, magazyny „Newsweek”, „Cos- mopolitan”, „Good Housekeeping”, seriale *Simpsons*, *Dexter*, *Californication*, *Two and a Half Men*, czy programy telewizyjne *Tonight Show with Jay Leno*, *Tonight Show with Conan O’Brien*, *Jerry Springer Show*, a także rozmowy z amerykańskimi studen- tami, na przykład: z Columbia University, New York University, Yale University oraz University of Tennessee. Daje to spore wyob- rażenie o tym, jak powszechna jest współcześnie skala zapoży- czeń z języka jidysz w angielszczyźnie ogólnej. Kompletna lista źródeł znajduje się na końcu niniejszej książki.

Tworząc bazę danych – zarówno tych ze źródeł typowo żydowskich, jak i ogólnoamerykańskich – stosowano tradycyjne metody ich gro- madzenia. Najważniejsze z nich polegały na czytaniu, oglądaniu,

słuchaniu oraz prowadzeniu zapisków, a także nagrywaniu lub zapisywaniu w pamięci komputera. W dużym stopniu wykorzystywano elektroniczne korpusy leksykalne, a więc zbiory całych tekstów, które można przeszukiwać za pomocą wyszukiwarki, w szczególności agregatory internetowe *Google News*, *Google Books* i *Media Stream*, a także zintegrowane z wyszukiwarką strony internetowe gazet i czasopism, np. wspomnianego „*New York Timesa*” czy „*Jewish Daily Forward*”. Całość zgromadzonego materiału przełożyła się na kilkanaście tysięcy reprezentatywnych cytatów zawierających jidyszyzmy użyte w kontekście.

Przykłady użycia jidyszyzmów to integralny i ważny element tej książki. Spełniają kilka istotnych zadań. Stanowią podstawę analizy językoznawczej, dopełniają poprzedzające je definicje, ilustrują wzorce zapożyczeń leksykalnych, pokazują ich funkcjonowanie w kontekście, jak również, poprzez wyraźnie zidentyfikowane źródła, potwierdzają istnienie jidyszyzmów, a przede wszystkim pokazują ich praktyczne zastosowanie, wiele też mówiąc o stopniu popularności wśród Amerykanów. Jest ich w niniejszej monografii 4000 (wszystkie ułożone w *Leksykonie*) i, jak wspomniano, stanowią wycinek większej bazy danych. Warto nadmienić, że oparcie niniejszej publikacji na autentycznych przykładach użycia odróżnia ją od innych pozycji o zbliżonej tematyce.

Prace badawcze prowadzono również w bibliotekach następujących uniwersytetów: Columbia University (Nowy Jork), Duke University (Durham), Harvard University (Cambridge), McGill University (Montreal), New York University, Princeton University, Simon Fraser University (Vancouver), Tulane University (Nowy Orlean), University of Alabama (Tuscaloosa), University of British Columbia (Vancouver), University of California (Berkeley), University of Chicago, University of Miami (Coral Gables), University of Mississippi (Oxford), University of North Carolina (Chapel Hill), University of North Florida (Jacksonville), University of Ottawa, University of Tennessee (Knoxville), University of Toronto, University of Washington (Seattle), University of Wisconsin (Madison) oraz Yale University (New Haven). Dodatkowe kwerendy biblioteczne prowadzono

przede wszystkim w nowojorskim YIVO Institute for Jewish Research (דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער ינסטיטוט ייוואַ), New York Public Library oraz w Library of Congress w Waszyngtonie.

Ponadto zebrany materiał poddano **weryfikacji** z głównymi publikacjami książkowymi dotyczącymi jidyszyzmów amerykańskich, a w szczególności monografiami takich autorów, jak: Gene Bluestein, Leo Rosten, Sol Steinmetz i Payson Stevens. Czerpano też częściowo z wcześniejszych opracowań własnych i przygotowywanej do druku książki o północnoamerykańskich jidyszyzmach slangowych, jak również tworzonego od początku lat 90. ubiegłego wieku obszernego *Korpusu slangu amerykańskiego*, a także *Korpusu slangu polskiego*. Kompletna lista konsultowanych pozycji znajduje się w *Bibliografii*.

Zapozyczenia leksykalne z jidysz w angielszczyźnie, choć istotne językowo i kulturowo, doczekały się niewielu odrębnych **opracowań naukowych**. Nie zajmują też zbyt wiele miejsca w monografiach książkowych dotyczących angielszczyzny amerykańskiej. Literatura źródłowa im poświęcona obejmuje jedynie kilka pozycji. Jest wśród nich niezwykle popularna i wznawiana kilkakrotnie od 1968 roku książka *The Joys of Yiddish* autorstwa Leo Rostena – pionierskie opracowanie, zawierające zarówno jidyszyzmy standardowe, jak i slangowe, lecz o charakterze popularnonaukowym czy nawet rozrywkowym, niepoparte cytatami, za to okraszone licznymi żartami i anegdotami. Wydawana od 1982 roku bliźniacza książka Rostena *Hooray for Yiddish*, zawiera większość materiału z poprzedniej i również nie ma w niej cytatów. Nieco podobny charakter mają dwie inne publikacje: *Taste of Yiddish* (1970) Lillian Marlin Feinsilver oraz *In Praise of Yiddish* (1971) Maurice’a Samuela, zaś opracowania *Dictionary of Yiddish Slang and Idioms* (1967) Freda Kogosa, *How To Talk Jewish* (1990) Jackie’ego Masona czy *Talk Dirty Yiddish* (2008) Ilene Schneider, choć ciekawe, pełnią raczej funkcje popularnych książek rozrywkowych, a nie naukowych – nie zamieszczono w nich nawet rozróżnienia między jidyszyzmami (a więc de facto angielszczyzną) a jidysz. Z kolei *Dictionary of Jewish Words* (2006) Joyce Eisenberg i Ellen Scolnic choć zawiera liczne jidyszyzmy, poświęcony jest

ogólnie angielszczyźnie żydowskiej, a w szczególności funkcjonującym w niej hebraizmom.

Interesującym nas związkom angielszczyzny z jidysz poświęcona jest wydana w 2001 roku monografia *Yiddish and English* Sola Steinmetza, stanowi jednak bardziej próbę syntetycznego opisu kontekstu społecznego oraz uwarunkowań historycznych rozwoju jidysz w USA niż językoznawczą analizę leksyki; podobnie jak wszystkie wymienione powyżej pozycje nie jest też poparta cytataми, zaś załączony apendyks zawiera określenia o bardzo wąskim zasięgu, należące do tzw. *Yeshivish* (ישיבֿיש), a więc odmiany angielszczyzny używanej głównie przez ortodoksyjnych studentów szkół rabinackich. Z kolei bardziej współczesne opracowanie Paysona Stevensa *Meshuggenary: Celebrating the World od Yiddish* (2002), choć zawiera sporo jidyszyzmów, poświęcone jest głównie językowi jidysz i jego kontekstowi społeczno-kulturowemu. Sporo jidyszyzmów można znaleźć w słownikach slangu amerykańskiego, na przykład w *Random House Historical Dictionary of American Slang* (1994 i 1997) Jonathana Lightera, *Dictionary of American Slang* (2007) Barbary Kipfer i Roberta Chapmana czy *Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English* (2009) Toma Dalzella; są to wszak jidyszyzmy zawężone do rejestru slangowego.

Praktycznie jedyną monografią naukową poświęconą jidyszyzmowi w angielszczyźnie amerykańskiej jest wydana w 1998 roku książka *English/Yinglish* Gene Bluesteina, z licznymi cytataми klasyków XX-wiecznej literatury amerykańskiej zawierającymi jidyszyzmy. Jej mankamentem jest jednak autorski i niezbyt szczęśliwy fonetyczny zapis jidyszyzmów: choć ułatwia ich prawidłową wymowę, zarazem utrudnia identyfikację, a przy tym konfrontację z jidyszyzmami zamieszczonymi w cytatach. Pomimo wspomnianych niedoskonałości ta i wszystkie wymienione powyżej pozycje to publikacje niezwykle cenne, rejestrujące słownictwo w większości nigdzie indziej nienotowane. Stanowią one podstawowe, kanoniczne teksty dla badaczy jidyszyzmów amerykańskich. Należy mieć nadzieję, że niniejsza monografia wpisuje się w tę chlubną tradycję.

Książka ta przede wszystkim odznacza się **walorem** praktycznym – opisując w przystępny sposób jidyszyzmy amerykańskie i prezentując obszerny dwujęzyczny leksykon, stanowi o nich syntetyczne źródło wiedzy. Będzie zapewne przydatna dla anglistów, amerykanistów, jidyszystów, kulturoznawców, tłumaczy, studentów i wszystkich zainteresowanych różnorodnością współczesnej angielszczyzny. Warto zauważyć, że jest to jedna z niewielu monografii książkowych na świecie poświęconych w całości językoznawczej prezentacji jidyszyzmów amerykańskich i pierwsza wydana dotąd w Polsce. Miejmy nadzieję, że będzie ona przyczynkiem do dalszych badań nad tym jakże wdzięcznym i ciekawym tematem.

Podziękowania należą się osobom, które pomogły w mojej kilkuletniej pracy nad jidyszyzmami, głównie slangowymi. Są to: prof. Jonathan Lighter z University of Tennessee, prof. Gerald Cohen z University of Missouri, prof. Vlad Orel z University of Calgary, prof. Michał Friedman i dr Monika Polit z Uniwersytetu Warszawskiego, prof. Grzegorz Berendt z Uniwersytetu Gdańskiego, Michał Samet, Małgorzata Bitton i Shlomo Bitton z Gminy Żydowskiej w Gdańsku (די יידישע קהילה אין דאָנציק). Dziękuję też prof. Szewachowi Weissowi, byłemu ambasadorowi Izraela w Polsce, za wyrazy poparcia dla mojej pracy nad jidyszyzmami i ich przekładem. Podziękowania należą się przede wszystkim prof. Bernardowi Lammkowi, Rektorowi Uniwersytetu Gdańskiego, oraz prof. Grzegorzowi Węgrzynowi, Prorektorowi Uniwersytetu Gdańskiego ds. Nauki, za sfinansowanie wydania niniejszej publikacji.

Maciej Widawski
Nowy Jork, USA
lato 2012